

Gagyí Ágnes, Kiss Julianna
és Mihály Melinda

SZÓSZEDET A MAGYAR- ORSZÁGON HASZNÁLTOS, A SZOCIÁLIS ÉS SZOLIDÁRIS GAZDASÁGGAL KAPCSOLATOS FOGALMAKHOZ

Civil társadalom és civil szervezet: A civil társadalom fogalmát – melynek jelentősége az 1980-as évektől erősödött – különböző definíciók eltérő módokon értelmezték. Ebben az időszakban a nyugati értelmezésekben a képviselői demokrácia hiányosságainak felismerésére adott egyfajta válaszként relevánsabb az autonóm állampolgári cselekvés, a pluralizmus és a társadalmi sokszínűség védelmezése, az állam által nem biztosított szolgáltatások nyújtása, a kormány és a piac ellenőrzése (Jenei és Kuti 2007; Enroljas 2015), míg a kelet-európai értelmezések gyakran a diktatúrákkal szembeni erősödő kritikákban, ellenzéki mozgalmakban betöltött szerepe miatt „az államtól független, nem ritkán azzal szemben álló egyének közösségi kötődésére, cselekvésére” utaltak (Bocz 2009: 39). Ugyanakkor a rendszerváltást követően a volt államszocialista országokban is a nyugati értelmezések és az azok alapján létrehozott intézményes formák váltak jelentősebbé, így ma a civil társadalom elsősorban egy olyan teret jelöl, amelynek fő jellemzői az állampolgári aktivitás, az önkéntesség, az államtól való függetlenség és a demokráciában játszott szerep. Eszerint a civil társadalom nem csupán formalizált civil szervezetekből áll, „a bejegyzett nonprofit szervezetek mellett jelentős súllyal bíró szereplői még a spontán, be nem jegyzett szerveződések, tiltakozó mozgalmak is” (Tóth 2012: 19). Magyarországon a fogalom az 1990-es évektől intézményesült, a hazai definíciók a nemzetközi definíciókhoz képest nagy különbségeket nem tartalmaznak (Kiss 2018). (KJ)

Bocz János (2009): *A nonprofit szektor strukturális átalakulása Magyarországon. A magyar nonprofit szektor az 1990-es évek elejétől a 2000-es évek közepéig*. PhD-értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológiai Doktori Iskola.

- Enjolras, Bernard (2015): *Measuring the Impact of the Third Sector: From Concept to Metrics. TSI Working Paper No. 5*, Seventh Framework Programme (grant agreement 613034), European Union. Third Sector Impact.
- Jenei György – Kuti Éva (2007): A civil szféra szerepe a magán- és a közsféra működésének összehangolásában – tanulmányok és javaslatok. In: *A közsféra és a gazdaság versenyképessége- empirikus eredmények és tanulmányok*. Szerk.: Báger Gusztáv – Czakó Erzsébet. Állami Számvevőszék Fejlesztési és Módszertani Intézet.
- Kiss Julianna (2018): *A társadalmi vállalkozások megjelenése, intézményesülése és kapcsolódása a nonprofit szektorhoz Magyarországon*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola, Szociálpolitika program.
- Tóth Laura – Varga Éva – Varga Péter (2011): *A társadalmi vállalkozások helyzete Magyarországon*. NESsT.

Nonprofit szektor és nonprofit szervezet: a fogalmak az Egyesült Államokból indultak ki az 1990-es évek elején egy nemzetközi kutatáshoz kapcsolódva. A nonprofit szektor definíciójának meghatározó eleme a profitszétosztás tilalma (melyet maga az elnevezés is mutat), ennek révén jelentkezik az elkülönülés a forprofit szervezetektől. A meghatározás része továbbá az intézményesültség, kormánytól való függetlenség, önkormányzatiság, és önkéntesség, öntevékenység, mely jellemzők az állami és informális szektortól való különbözőséget mutatják (lásd "Comparative Nonprofit Sector Project" kutatás, pl. Salamon és Anheier 1999). Magyarország is e kutatás fogalomhasználatát vette át az 1990-es évek elején (Kuti 1998). A hazai statisztikai adatgyűjtés a nonprofit szektor részeként jogi formával rendelkező szervezeteket vizsgál (lásd KSH 2019), azonban az alulról, állampolgári alapon szerveződő egyesületek, alapítványok, munkáltatói vagy munkavállalói érdekképviseletek mellett állami, önkormányzati vagy forprofit cégek által alapított nonprofit gazdasági társaságok, illetve kifejezetten állami alapítású közalapítványok is beleszámítanak. A definíció eszerint nem illeszkedik teljes mértékben a magyarországi kontextushoz, hiszen a kormánytól való függetlenség és az önkormányzatiság nem minden magyarországon működő nonprofit szervezetnél valósul meg (lásd Bocz 2009). (KJ)

Bocz János (2009): *A nonprofit szektor strukturális átalakulása Magyarországon. A magyar nonprofit szektor az 1990-es évek elejétől a 2000-es évek közepéig*. PhD-értekezés. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológiai Doktori Iskola.

Központi Statisztikai Hivatal (KSH) (2019): *A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői, 2017*. Elérhető: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/nonprofit/nonprofit17.pdf>

Kuti Éva (1998): *Hívjuk talán nonprofitnak... A jótékonyág, a civil kezdeményezések és az állami keretből kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése*. Nonprofit Kutatócsoport.

Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1999): *Szektor Születik II. Összefoglaló egy nemzetközi nonprofit kutatás második szakaszáról*. The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project. Acta Civitalis, Civitalis Egyesület.

Szociális gazdaság: a kifejezés a XIX. században Franciaországban keletkezett, innen vették át más – elsősorban európai – országok, valamint az Európai Unió is, mely a területet elsősorban a foglalkoztatás- és szociálpolitikai szempontból vizsgálja (OECD 2003; Európai Bizottság 2013). Jelenleg talán a legismertebb, az uniós szakpolitikában elfogadott definíció a következő: „Azon magán jellegű, formális keretek között szervezett vállalkozások csoportja, amelyek döntéshozatali szabadsággal és önkéntes tagsággal rendelkeznek, és amelyeket tagjaik szükségleteinek piacon keresztül, áruk előállítása, szolgáltatásnyújtás, illetve biztosítás és finanszírozás révén történő kielégítése érdekében hoztak létre, továbbá amelyek esetében a döntéshozatal, valamint bárminemű nyereség és többlet tagok közötti elosztása nem kapcsolódik közvetlenül a tagok által befektetett tőkéhez, illetve befizetett díjhoz, hanem minden esetben demokratikus, részvételen alapuló döntéshozatali eljárások révén történik, és minden tag egy szavazati joggal rendelkezik. A szociális gazdaság magában foglal olyan magán jellegű, formális keretek között szervezett, döntéshozatali szabadsággal és önkéntes tagsággal rendelkező szervezeteket, amelyek nem piaci jellegű szolgáltatásokat nyújtanak háztartások részére, és amelyeknek az esetleges nyereségtöbbletét nem sajátíthatják ki az őket létrehozó, ellenőrző vagy finanszírozó pénzügyi szereplők.” (CIRIEC 2012: 15) Magyarországon a fogalom elterjedése az uniós csatlakozáshoz köthető, szintén jellemző a nemzetközi definíciók átvétele, melyek hangsúlyozzák a társadalmi, közösségi és gazdasági célok és funkciók együttes jelenlétét a szektorban, valamint a foglalkoztatásban betöltött szerepét – elsősorban az uniós megközelítéseknek megfelelően (Kiss 2018). Ugyanakkor fontos jellemző, hogy Magyarországon a definíciókban gyakran a nonprofit szektor szinonimájának tekintik (elsősorban a gazdálkodó nonprofit szervezeteket veszik ide, a nyugati definíciókban erős szövetkezeti vonal a szociális szövetkezetek szerepében jelenik meg) (pl. Futó et al. 2005; Frey 2007), illetve fontos különbség, hogy az állami önkormányzati tulajdonú szervezetek nem kerülnek kizárásra (Horváth 2010). Ezt az elsősorban a foglalkoztatásra fókuszáló megközelítést több szerző problémásnak, túlságosan szűknek tekinti (Németh 2011), ahogy azt is, hogy az angol „social” economy kifejezést nem a tágabb értelmezést adó „társadalmi/közösségi” szóra, hanem az alapvetően jóléti kérdésekhez kötődő szociális szóra fordították. (KJ)

- CIRIEC (2012): *A szociális gazdaság az Európai Unióban* - CIRIEC (A Köztulajdonú, Szociális és Szövetkezeti Gazdaság Nemzetközi Kutató- és Tájékoztatóközpontja) által az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság részére készített jelentés összefoglalása. Elérhető: http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/a_ces11042-2012_00_00_tra_etu_hu.pdf (Letöltve: 2018. október 24.)
- Európai Bizottság (2013): *Social economy and social entrepreneurship*. In: *Social Europe guide*, Volume 4. Publications Office of the European Union.
- Frey Mária (2007): 2–5., 7–9., 19. fejezetek. In: *Szociális gazdaság kézikönyv*. Szerk.: Csoba Judit – Frey Mária – G. Fekete Éva – Lévai Márta – Soltész Anikó. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány.
- Futó Péter – Hanthy Kinga – Lányi Pál – Mihály András – Soltész Anikó (2005): *A szociális gazdaság jelene és jövője Magyarországon*. Nemzeti Felnőttképzési Intézet.
- Horváth Olga (2010): *Szociális gazdaság Magyarországon – nemzeti helyzetjelentés 2010*. Savaria Rehab-Team Nonprofit Ltd.
- Kiss Julianna (2018): *A társadalmi vállalkozások megjelenése, intézményesülése és kapcsolódása a nonprofit szektorhoz Magyarországon*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola, Szociálpolitika program.
- Németh Nándor (2011): *A helyi kezdeményezésű gazdaságfejlesztési programok vizsgálata – Esettanulmányok*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- OECD (2003): *Synthesis*. In: *The Non-profit Sector in a Changing Economy*. Szer.: Noya, Antonella – Nativel, Corinne. OECD Publications.

Szolidáris gazdaság: A szolidáris gazdaság kifejezés az 1980-as években terjedt el Latin-Amerikában (Razeto 1991) és Európában (Laville 2010), az 1970-es évek válságából kifejlődő informális gazdaságról való gondolkodásban, majd az 1990-es és 2000-es években a globalizációkritikus mozgalom és a szolidáris gazdasággal foglalkozó új nemzetközi hálózatok (RIPESS, EMES, CIRIEC) munkássága nyomán vált nemzetközileg elismertté. Lényegét tekintve a szolidáris gazdaság a végtelen felhalmozás kényszerének ellenálló, a gazdasági demokrácia és ökológiai fenntarthatóság elvei szerint működő gazdasági együttműködésekre vonatkozik. Ezek különböző formái a szolidáris gazdaság fogalmától függetlenül is léteztek és léteznek világszerte – a fenntartható gazdálkodást folytató közösség gazdálkodási formáktól a különböző szövetkezeti, nonprofit vagy társadalmi célú vállalkozásokig, alapítványokig vagy köztulajdonban levő nonprofit cégekig. Ezekhez képest a szolidáris gazdaság kifejezés megalkotóinak szándéka szerint nem valamiféle új iskolát, idealizált modellt vagy zsinórmértéket jelent. Sokkal inkább egy olyan összefoglaló megnevezést és keretrendszert, amin keresztül az ilyen kezdeményezések kapcsolatba léphetnek és

együttműködhetnek egymással. Innen nézve a szolidáris gazdaság gondolatának alkalmazása ma a gazdaságszervezés demokratikus és fenntartható módjairól szóló gyakorlati tapasztalatszerzés, közös tanulás, stratégiai tervezés és innováció folyamatát jelenti. A gyakorlatok sokféleségének szentelt figyelem mellett a szolidáris gazdaság gondolatának van még két sajátossága, amit érdemes hangsúlyozni. Az egyik, hogy a szolidáris gazdaság nem csak demokratikusan és környezettudatosan működő gazdasági egységek sokaságára vonatkozik, hanem arra a tágabb gazdasági körforgásra is, amely összekapcsolja a gazdaság különböző területén működő szolidáris vállalkozásokat. Ezért a szolidáris gazdaság kérdésköre nem csak egy-egy demokratikus és fenntartható vállalkozás működtetésének a problémáit öleli fel, hanem a szolidáris gazdasági ökoszisztémák fejlesztésének a kérdéseit is. A koncepció másik sajátossága, hogy nem csak egy, a piac és állam funkcióit kiegészítő harmadik, etikusabb gazdasági szektor fejlesztésére vonatkozik, hanem egy olyan átfogó programra, ami a teljes gazdaság átalakítását tűzi ki célul. Mára a demokratikus és fenntartható gazdasági formákkal foglalkozó nemzetközi kutatóhálózatok a „szociális és szolidáris gazdaság” (social solidarity economy, SSE) átfogó megnevezést használják, ezen belül különbséget téve az adott konkrét gazdasági formákra utaló „társadalmi vállalkozás”, „szövetkezeti” vagy „szociális gazdaság” kifejezések és a rendszerszintű átalakítás programját is magába foglaló „szolidáris gazdaság” kifejezés között (pl. RIPESS 2015). (GÁ)

Razeto, Luis (1991): *Empresas de trabajadores y economía de mercado*. Santiago de Chile: Ediciones PET.

Laville, Jean Luc (2010). *The solidarity economy: an international movement*. RCCS Annual Review, No. 2.: 3–41.

Közösségi gazdaság és közösségi vállalkozás: a politikai gazdaságtan feminista kritikájára építve Julie Graham és Katherine Gibson (J.K. Gibson-Graham) ausztrál szerzőpáros „a gazdaság kizárólag mint formális, GDP-ben mérhető, a kapitalista logika szerint működő társadalmi rendszerként való megjelenítésének korlátaira hívják fel a figyelmet” (Mihály 2017: 109). A szolidáris gazdasághoz hasonlóan a közösségi gazdaság, mint társadalmi mozgalom párhuzamosan fejlődött az alternatív gazdaság kutatásával. Két nemzetközi, kollaboratív kutatói hálózat nőtt ki a feminista szerzőpáros munkásságára építve, a Közösségi Gazdaság Kollektíva (Community Economies Collective, CEC) és a Közösségi Gazdaság Kutatói Hálózat (Community Economies Research Network, CERN). Az akadémián kívül pedig „A gazdaság visszaszerzése” (Taking back the economy, Gibson-Graham et al. 2013) című könyvükkel iránymutatást kívánnak nyújtani a mindennapi ember számára a tekintetben, hogy hogyan járulhat ő hozzá egy igazságosabb, fenntarthatóbb világ felé történő átmenethez. A szerzőpáros abból az állításból indul ki, hogy „a terek soha nem kizárólag kapitalisták” – szerintük

ebben rejlik a lehetőségük arra, hogy „valami mássá váljanak” (Gibson-Graham 2008: 663). A közösségi gazdaság vagy szolidáris gazdaság kutatói a társadalmi-gazdasági és politikai átalakulás kérdését a központba állító közvita szükségességére hívják fel a figyelmet azáltal, hogy egy „alternatív” vagy „emberközpontúbb” gazdaság képét vázolják fel létező társadalmi mozgalmak vizsgálatára, vagy a velük való együttműködésre alapozva. Magyarországon a közösségi vállalkozás fogalmat elsősorban közösségfejlesztéssel foglalkozó szakemberek használják, hangsúlyozva a szervezet demokratikus, alulról szerveződő működését, valamint a környezeti és társadalmi fenntarthatóság elsődlegességét (lásd G. Fekete et al. 2017a: 7). (MM)

G. Fekete Éva – Hubai László – Kiss Julianna – Mihály Melinda (2017a): *Social Enterprise in Hungary*. ICSEM Working Papers, No. 47. The International Comparative Social Enterprise Models (ICSEM) Project.

Gibson-Graham, J. K. (2008): Remarx. In: *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, Vol. 20., No. 4.: 659–664.

Gibson-Graham, J-K – Cameron, Jenny – Healy, Stephen (2013): *Take Back the Economy an ethical Guide for Transforming our communities*. University of Minnesota Press.

Mihály Melinda (2017): Mit értünk társadalmi vállalkozás alatt és miért kutatjuk? – Narratívák a nemzetközi szakirodalomból. In: *Észak-Magyarországi Regionális Stratégiai Füzetek*, Vol. 14., No 1.: 40–57.

Társadalmi vállalkozás és társadalmi vállalkozó: az Egyesült Államokban és Európában egyaránt az 1980-as és 1990-es években elterjedt fogalom számos definícióval rendelkezik, ezek két központi jellemzője minden esetben a társadalmi célok és a gazdasági tevékenységek együttes jelenléte (Defourny és Nyssens 2009). A fogalmat leíró első amerikai iskola a társadalmi vállalkozás alapvető jellemzőjének a piaci jövedelemszerzést tekinti (piaci jövedelem iskola). Ezen az iskolán belül először a kereskedelmi nonprofit megközelítés alakult ki, amely a nonprofit szervezetek piaci alapú bevételeit, üzleti tevékenységeit vizsgálta. Később a piaci jövedelem iskola második irányzata, a társadalmi célú vagy misszióvezérelt üzleti irányzat esetében a társadalmi vállalkozások már forprofit vállalatok is lehettek, a szervezeti formák már nem voltak meghatározóak. Emellett a másik jelentős amerikai iskola a társadalmi innovációs megközelítés, mely a változást hozó, újító vállalkozó személyét hangsúlyozza. Végül az európai EMES hálózat elsősorban a társadalmi vállalkozások közösségi jellegét, a demokratikus, részvételt erősítő működésmódot, valamint a profitsztetosztás korlátozását hangsúlyozza (Kiss 2018, Mihály 2017). Magyarországon a fogalmak az 1990-es évek végén jelentek meg nemzetközi fejlesztő szervezetek révén, elsőként a társadalmi innovációs iskolához kapcsolódó Ashoka, majd a piaci jövedelem iskolához tartozó NESsT révén (lásd a definíciókat lejjebb). Jelenleg a szakpolitikában – elsősorban az elérhető uniós

források hatására – a legjelentősebb megközelítés az EU definíciója (a 2011-es Social Business Initiative definíció), amely leginkább az EMES kutatóhálózatban is jelen lévő „európai irányzathoz” kapcsolható. (MM, KJ)

Defourny, Jacques – Nyssens, Marthe (2009): Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences. In: *Journal of Social Entrepreneurship*, Vol. 1., No. 1.: 32–53.

Kiss Julianna (2018): *A társadalmi vállalkozások megjelenése, intézményesülése és kapcsolódása a non-profit szektorhoz Magyarországon*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Science University Faculty of Social Sciences Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola, Szociálpolitika program.

Mihály Melinda (2017): Mit értünk társadalmi vállalkozás alatt és miért kutatjuk? – Narratívák a nemzetközi szakirodalomból. In: *Észak-Magyarországi Regionális Stratégiai Füzetek*, Vol. 14., No. 1.: 40–57.